

Ж.Т. БЕЙСЕНБАЕВ,¹
Э.ғ.к., доцент.
М.Ж. БЕЙСЕНБАЕВА,¹
докторант.
Әл-Фараби атындағы Қазақ
ұлттық университеті¹

ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАР: ТАРТУ МЕН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада шетелдік инвестицияларды тарту және пайдалану мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында мұнай-газ секторының басты нәтижелерінің бірі оның өндірістік әлеуетін дамыту және болашақта айтарлықтай прогрессті қамтамасыз ету болып табылады. 2010–2015 жылдары Қазақстандағы тікелей шетелдік инвестициялар түсімдердің көлемі 50 млрд АҚШ долларынан асты. Қазіргі кезде Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан инвестициялық процесстер экономикалық дамуымыздың негізгі алғышартына айналып, еліміздегі реформаларды табысты іске асырудың басты себебі болып отыр. Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындау нәтижесінде Қазақстан Республикасының Үкіметі күрделі мұнай-газ жобаларын іске асыру, мұнай өндіруші компанияларды жекешелендіру, еліміздің экспорттық мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейту, мұнай шығаратын компанияларды қайта құру, Қашаған мұнай кен орындарын ашу және басқа да операцияларды жүргізу арқылы ресурстық базаны кеңейту үшін белгілі мұнай компанияларынан қаржы тартуға қол жеткізді. Қазақстан шетелдік инвесторлар үшін іскерлік климаттың негізгі параметрлері бойынша тартымды нарық болып саналады. Республикада үлкен нарықтық әлеует, мол табиғи және еңбек ресурстары бар. Мұнай сатудан Қазақстан айтарлықтай қаржылық кіріс алады. Мұнай өнімдерінің сапасын жақсарту мұнай өнімдерінің спектрін кеңейтеді, олардың бәсекеге қабілеттілігін едәуір арттырады, бұл экономиканың көптеген секторларында жұмыспен қамту нарығына үлкен әсер етеді.

Тірек сөздер: инвестициялар, әлеует, инвестициялық климат, экономикалық ынтымақтастық, салалар, құрылым, ресурстар, реформалар, қайта құру, мұнай кен орны.

Біз өңдеуші секторы туралы айтатын болсақ, жағдай төмендегідей. Біз білетіндей 1998–1999 жылдар азиялық және ресейлік экономикалық дағдарыстардың жылдары ретінде тарихқа енді. Осы кезеңде Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібінде (тиісінше 102 және 170 млн АҚШ доллары) шетелдік инвестициялардың ең кіші ағыны болды. Дағдарыстан кейінгі кезеңде және Қазақстан Республикасында шетелдік инвестициялардың тұрақты өсу үрдісінде экономикалық өсу басым болды: 2012 жылдан 2015 жылға дейін өңдеу секторында жыл сайын орта есеппен 70%-ға арта отырып, 2,7 миллиардтан астам АҚШ доллары тартылды.

Жалпы алғанда, 2007 жылы қаңтар–желтоқсанда негізгі капиталға инвестициялар 3,2342 трлн теңгені құрады, бұл 2006 жылмен салыстырғанда 8,2%-ға артық.

Жақын арада басым мәселелерге қазақстандық секторда Каспий теңізінің ресурстарын дамыту, оңтүстікте мұнай операцияларын ресурстық базасын ұлғайтуға отандық мұнай өндіру кәсіпорындарының тиімді тиеу және мұнай-газ жобаларына отандық кәсіпорындар мен қаржы институттарының қатысуымен өсуін қамтамасыз ету болып табылады.

Республикалық бұқаралық ақпарат құралдары және мамандандырылған басылымдар Қазақстанда Мұнай-газ туралы үнемі шикі мұнай өндіру статистикасын жариялаған. Олардың талдауынша шетелдік компаниялардың мұнай өндіру үлесі 80% астам есепте екенін көрсетеді.

Республиканың жер қойнауының мұнай келісім-шарт аумағында шаруа кім екеніне қарамастан, оның меншігі болып табылады. Және ол толығымен табиғи нәрсе, болашақта ол тауарға айналады. Бүгінгі таңда, елімізде өндірілген мұнайдың шамамен 20% отандық МӨЗ-ге келеді.

Бүгін жер қойнауын пайдаланушылардың 440 келісім-шарты болып табылады, әрқайсысының өз қарқыны бар, онда дәйекті алымдарды төлеу, бірақ олардың әрқайсысының салық төлеуде әр түрлі құқықтық өрісі бар.

Мұнай және оның экспортынан Қазақстан елеулі қаржылық түсім, отандық кәсіпорындардың жүктелуін алады және экономиканың көптеген секторларында жұмыспен қамтуды арттырады [1, б. 34].

Келісім-шарттар ережелеріне және тараптардың мүдделерінің тепе-теңдігін қалпына келтіру тұрғысынан өзгерістер енгізуді түсіндіру ережелері және келісім-шарттардың өздері – бұл заң ретінде көзделген табиғи процесс болып табылады. Қазақстан Үкіметі келісімшарттарды «жалпы» қайта қарау туралы мәселені ешқашан көтермеді. Сонымен қатар, тек республиканың мүддесіне негізделген мәселені де. Мұнай компанияларымен келіссөздер арқылы заңнамалық базаны шешуді, оның ішінде отандық мұнай өңдеу зауыттарын жүктеу мәселесін, соның ішінде кеңінен таралған барлық мәселелер Қазақстан Республикасының заңнамасына, сондай-ақ нақты келісім-шарттардың ережелеріне сәйкес болып табылады.

Жаңа келісім-шарттар жасасу кезінде отандық МӨЗ мұнай жеткізілімі туралы мәселе ескеріледі. Олардың негізгі шарты біздің кәсіпорынға сот барысында өндірістің 100% және өнеркәсіптік пайдалану үшін 20%-дан кем емес өнімді қамтамасыз ету болып табылады.

Мұнай өнімдерінің сапасын жақсарту мұнай өнімдерін ауқымын кеңейту, сайып келгенде, олардың бәсекеге қабілеттілігін және мұнай бағасын қамтамасыз етеді. МӨЗ өздері экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында, мемлекеттік қайта құру міндетін қойды.

Проблемалық мәселелерді ең оңтайлы шешу өзекті заңнамалық, сондай-ақ оларға келісілген өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы келісім-шарттар тараптарының мүдделерін теңестіретін бастамалар болып табылады.

Нәтижелер мен ұсыныстар. Энергетика және минералдық ресурстар министрлігі мұнай мен газ секторында қызмет көрсету мемлекеттік реттеу тетіктерін бойынша жұмыс жүргізуде. Сонымен қатар, заң жобасында мұнай және газ тұрақты даму және экономиканың шектес салаларының негізгі бағыты Республиканың Каспий теңізінің қазақстандық секторын дамыту тұжырымдамасы болып табылады.

«Sensation Қашаған» республиканың экономикалық саясатын, сондай-ақ Қазақстан геологтарының кеңестік жұмыстарын қамтамасыз етті. Қазақстанның Каспий қайраңын игеру отандық инвесторлар үшін келешегі оң болып табылады және ол Қазақстан Республикасы Президентінің тиісті бұйрықтарымен тіркелген [2, б. 2].

Біздің еліміздің әлемдік нарыққа қазақстандық мұнай экспортының бар нұсқаларын жүзеге асыру перспективалары көптеген факторларға байланысты.

Экспорттық маршруттарын жоспарланған облыс, саяси және экономикалық тұрақтылық проблемалық мәселе болып табылады. Бүгінгі күні, ең перспективалы және іс жүзінде мұнай үшін жаңа экспорттық бағытты жүзеге асыру Каспий Құбыр Консорциумы болып табылады.

Салық реттеудің либералды стратегиясы қазірдің өзінде бұрынғы Кеңес Одағында бизнесті жүргізу үшін Қазақстан ең жайлы ел болды. Мысалы, Ресейде 2014–2015 жылдардан бастап, жұмыс істейтін адамдар үшін бірыңғай табыс салығы 13%-ға белгіленген болса, Қазақстанда ставка 10%-ға енгізілді. Қосылған құн салығы (ҚҚС) бірте-бірте 2011%-ға дейін қысқартылды, ал 2017 жылы 12%-ға деңгейіне жетеді деп күтілуде. Бұрын бұл жылы ол 7–20%-дан 5–13%-ға дейін жұмыс берушілер үшін әлеуметтік салық шкаласы қайта қарау туралы белгілі болды.

Жалпы болып жатқанды түсіну үшін, Қазақстанда салық климаты көптеген келісім-шарттар басты секторында эксклюзивті шарттар, әсіресе, ірі кәсіпорындардың инвестициялары үшін бастапқыда ыңғайлы екенін атап өткен жөн. Мысалы, Қазақстандағы Ресей шикізат аударымдарды айтарлықтай бөлігін құрайтын, мұнай және газ экспорты бойынша ешқандай баж болмады. Пайдалы қазбаларды өндіру бойынша салық (табиғи жалдау) бойынша роялти алынды, 2011 жылдан кейін тауар келісім-шарттары жасалды. Ұзақ уақыт бойы Компанияның шикізат секторы экспорттаушылар үшін қалыпты ҚҚС қайтаруда пайдаланылады. Нәтижесінде, мысалы, «СНПС–Ақтөбемұнайгаз» жалпы салық ауыртпалығы 2014 жылы 16,1%-дан 2013 жылы 36,1%-ға дейін төмендеді. «Петро Қазақстан» АҚ осы кезеңімен салыстырғанда бұл көрсеткіш 26,8%-дан 21,4%-ға дейін төмендеді. Қазірдің өзінде жұмсақ бойынша жалпы ырықтандыру, тау-кен компаниялары үшін жиі эксклюзивті ережелер тарихы аяқталғаны туралы стратегиялық тәуелді ең ірі кәсіпорындар кем дегенде салық төлеуді бастау фактісін әкелді.

Мысалы, ҚР Парламенті Мәжілісінің бақылау комитетінің ақпаратына сәйкес, Кармет-комбинаттың салық ауыртпалығы 2014 жылы 2,5% ғана, ал 2010 жылы тек 5,9% деңгейінде болды. Әлбетте, бұл жағдай ірі кәсіпорындардың жоғары шығындарды көрсету мүмкіндігіне ие болу фактісі байланысты болды. Бизнес салық салу параметрлерін бақылау жер қойнауын пайдаланушыларға мүмкіндік берілген, мысалы, салық салу базасы роялтиді азайтады.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы салық климаты, әсіресе ірі кәсіпорындар мүмкіндігі елімізде ірі шетелдік инвесторларды өз жобаларын орналастыруына соншалықты ыңғайлы болғандықтан, қазір шикізаттан басқа секторларда да күресіп жатыр. 2012 жылы ғана, инвестициялар арқылы екі мега-жоба елімізде орналастырылған: шыны өндіру германиялық «Stenert» және британдық «Pilkington» бар. Қазақстанда шетелдік инвесторлар 2012 жылы цемент зауыттарын салып, химия өнеркәсібіне келді. Көріп отырғандарыңыздай, біздің либералды салықтық реттеу бизнес-моделін дамыту үшін ыңғайлы әсер етті.

Бірақ соңғы жылдары салық жүйесінде байқалған екінші үрдіс, дәл қарама-қарсы бағыт болып табылады. Бұл жолы ең алдымен шикізат экспорттаушы кәсіпорындар үшін, нормативтік құқықтық актілерді қатаңдату түбегейлі болып табылады. 2014 жылдан бастап экспортталатын шикі мұнайға рента салығы енгізілді, содан кейін мемлекеттік жобаларға тауар акцияларын сатып алуға басым құқығын алған жер қойнауын пайдаланушылар туралы заңға енгізілген түзетулерді қабылдады. 2012 жылдың соңында, «Жер қойнауы туралы» және «Мұнай туралы» заңға тікелей соңғы түзетулер қабылданғаннан кейін қарауға немесе бұрын қабылданған келісім-шарттар күшін жою және өнімді бөлу туралы келісім (ӨБК) мүмкіндігін қамтамасыз ететін, тұтас блоктан тұратын жаңа салық бастамаларды болды. Жаңа талаптарды қабылдаған түзетулер жаңа келісім-шарттарға ғана емес, сонымен қатар ескі келісім-шарттарға қолданылуы мүмкіндігімен маңызды. Атап айтқанда, мемлекет есептеу тәртібін өзгертуге және роялти ставкаларын ұлғайту үшін ұсынды және экспорттаушылар жоғары өндіріске ұшыраған өнімдерге ҚҚС қайтаруды атап өтті. Ал 2013 жылдың қаңтарында Қазақстан кәсіпорындарындағы барлық салық жеңілдіктерін алып тастау туралы ұсыныстар болды [3, б. 24].

Қорытынды. Сонымен қатар, осы қатайтудың барлығымен бизнестің мемлекеттің толығымен ағымдағы салық заңнамасын бұзу фактілері туралы компаниялардан сұрауға дайын екенін айқындайтын белгілер болды.

Шетелдік инвесторлардың қатысуымен соңғы сот талқылауы фондында, осы болып жатқандардың көпшілігі түсініксіз көрінді. Шетелдік баспасөз беттерінде Қазақстан үкіметіне келмегейтін «ресурстық ұлтшылдық» айыптау болды. Алайда, Қашаған жобасының төңірегіндегі жанжал жағдайды табысты қаралғаннан кейін, келіссөздер нәтижелері, консорциум қатысушыларының кейбіріне белгілі болды, бірақ осы шиеленісті сәл жеңілдетті, атап айтқанда, америкалықтар, жобада Қазақстанның үлесін кеңейтуге өте риза болмады. Соңғы инновацияларға қатысты, инвесторлар сұрағы – бір жағынан мемлекеттік салық ережелерін жұмсартуды жалғастыруда, және басқа жағынан – көптеген жылдар бойы қол сұғуға қатысты салықтардың негізгі позициялары мен шарттары бірқатар қатаңдату бағытында өзгетуде. Кейбір басылымдардың беттерінде, «Wall Street Journal-дың» желтоқсандағы санында мәселе ретінде, Батыс сарапшылары «Қазақ елін алымдар мен келісім-шарттары бар «қос ойын» деп, бұл «тұрақты инвестициялық климаты бар ел ретінде Қазақстан беделіне кір келтіруде»-дейді. Жалпы, мұнда шетелдіктерді түсінуге болады. Салық реттеу осы екі мүлдем қарама-қарсы желілері үшін шын мәнінде мағыналы көрінуі мүмкін [4, б. 13].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Заңы 28 ақпан, 1997 жылғы «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы». – Алматы: Жеті Жарғы, 1997.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан–2030. Барлық қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі мен әлауқаты. Қазақстан халқына Президенттің Жолдауы. – Алматы: Білім, 1998. – 96 б.
- 3 Нұрланова Н.К. Қазақстан экономикасына инвестициялар қалыптастыру: стратегиялар мен механизмдері. – Алматы: Ғылым, 1999.
- 4 Сәрсембаев М.А. Сыртқы экономикалық қызметті құқықтық реттеу. – Алматы: Ғылым, 1997.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы привлечения и использования иностранных инвестиций. В первые годы независимости Республики Казахстан в нефтегазовом секторе одним из основных результатов является развитие его производственного потенциала и обеспечение значительного прогресса в дальнейшем. В 2010–2015 гг. объем поступлений прямых иностранных инвестиций вырос до 50 млрд долларов. В настоящее время инвестиционные процессы, осуществляемые в Казахстане, являются основными предпосылками экономического развития, первопричиной успешного осуществления реформ, проводимых в стране. В результате выполнения поручений президента правительству Республики Казахстан удалось привлечь средства известных нефтяных компаний на реализацию сложных нефтегазовых проектов, осуществляя приватизацию нефтедобывающих компаний, значительное расширение экспортных возможностей страны, реконструкцию нефтедобывающих компаний, расширение ресурсной базы путем открытия месторождений нефти Кашаган и других операций. Казахстан считается привлекательным рынком для зарубежных инвесторов по самым базовым параметрам делового климата. В республике имеется крупный рыночный потенциал, изобилие природных и трудовых ресурсов. От продажи нефти Казахстан получает значительные финансовые доходы. Повышение качества нефтепродуктов позволит расширить ассортимент нефтепродуктов, значительно увеличить их конкурентоспособность, что окажет большое влияние на рынок занятости во многих секторах экономики.

Ключевые слова: инвестиции, потенциал, инвестиционный климат, экономическое сотрудничество, отрасли, структура, ресурсы, реформы, реконструкция, месторождения нефти.

Abstract

The article considers the problems of attracting and using foreign investments. One of the main results in the oil and gas sector in the first years of independence of the Republic of Kazakhstan is the development of its production potential and ensuring significant progress in the future. In 2010–2015 the volume of foreign direct investments increased to \$ 50 billion. Currently, investment processes in Kazakhstan are the main prerequisites for economic development, the primary reason for the successful realization of reforms taking place in the country. As a result of fulfilling the president's instructions the government of the Republic of Kazakhstan managed to attract funds from well-known oil companies to realize complex oil and gas projects, carry out privatization of oil producers, expand the country's export capabilities, reconstruct oil companies, expand the resource base by discovering Kashagan oil fields and other operations. Kazakhstan is an attractive market for foreign investors in the most basic parameters of the business climate. In the republic there is a large market potential, abundance of natural and labor resources. Kazakhstan gets significant financial returns from the sale of oil. Improving the quality of oil products will expand the range of petroleum products, significantly increase their competitiveness, which will have a big impact on the employment market in many sectors of the economy.

Key words: investments, potential, investment climate, economic cooperation, fields, structure, resources, reforms, reconstructions, oil-fields.